

Παρουσίαση του βιβλίου του Αλέξη Κόκκου

«Η Δύναμη της Τέχνης στη Μάθηση

Διδακτική μεθοδολογία για την εκπαίδευση ενηλίκων και το σχολείο»

Δρ. Μαρία Χρήστου

Εκπαιδευτικός Π.Ε., Καθηγήτρια-Σύμβουλος στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, xristou273@gmail.com

Το βιβλίο του Αλέξη Κόκκου, Ομότιμου Καθηγητή Εκπαίδευσης Ενηλίκων στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, *Η Δύναμη της Τέχνης στη Μάθηση*, αποτελεί μετάφραση της αγγλικής έκδοσης Kokkos Alexis, *Exploring Art for Perspective Transformation* των εκδόσεων Brill/Sense (2021). Στο πρώτο μέρος του βιβλίου (1^ο έως 7^ο κεφάλαιο) παρουσιάζεται με μεστό τρόπο ένα ευρύ θεωρητικό πλαίσιο για τον τρόπο με τον οποίο η επαφή με την τέχνη δύναται να υποκινήσει τη μάθηση. Στο δεύτερο μέρος (8^ο έως 11^ο κεφάλαιο), παρουσιάζεται ένα ιδιαίτερα χρήσιμο μεθοδολογικό πλαίσιο αξιοποίησης της τέχνης στην εκπαιδευτική διεργασία, με την παρουσίαση της διδακτικής μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική Εμπειρία» και τον τρόπο που έχει εφαρμοστεί σε διαφορετικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.

Στο 1^ο κεφάλαιο του βιβλίου γίνεται διάκριση μεταξύ των στοχαστών που θεωρούν τη μάθηση ως «εμπεριστατωμένη διανοητική διεργασία» (σ. 26) και των στοχαστών που ασχολούνται με τη μάθηση ως «διεργασία που αμφισβητεί προβληματικές παραδοχές, οι οποίες θεωρούνται δεδομένες και διέπουν τις αντιλήψεις μας» (σ. 27). Η ανάδειξη των κεντρικών ιδεών μελετητών, οι οποίοι ασχολούνται με τη μάθηση που στοχεύει στην αλλαγή αντιλήψεων (Piaget, Kegan, Illeris, Argyris, Schon, Gramsci, Freire, Mezirow, εκπρόσωποι της Μετασχηματίζουσας Μάθησης και της Κριτικής Παιδαγωγικής) είναι ένα πρώτο στοιχείο που κάνει το βιβλίο αυτό πολύτιμο και επίκαιρο. Και αυτό γιατί, στις μέρες μας, οι ραγδαίες αλλαγές στο κοινωνικό-οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο έχουν δημιουργήσει νέες απαιτήσεις για τον σύγχρονο άνθρωπο, ο οποίος καλείται να ανταπεξέλθει στους πολλαπλούς ρόλους του σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο. Η μάθηση που βασίζεται στη συσσώρευση γνώσεων αποδεικνύεται ανεπαρκής, καθώς το άτομο δεν εφοδιάζεται κατάλληλα για να αντιμετωπίσει τα ατελώς δομημένα προβλήματα της καθημερινότητας των σύγχρονων κοινωνιών, δηλαδή τα ζητήματα που επιδέχονται πολλαπλές λύσεις και που, σε κάποιες περιπτώσεις, η πολυπλοκότητά τους είναι τέτοια που καμία λύση δεν θεωρείται επαρκής (King & Kitchenner, 2004). Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι, από το 1^ο κιόλας κεφάλαιο, δίνονται παραδείγματα αξιοποίησης έργων τέχνης προκειμένου να επιτευχθεί η εις βάθος κατανόηση συγκεκριμένων θεωριών μάθησης. Για παράδειγμα, στο υποκεφάλαιο που γίνεται αναφορά στο έργο του Kegan, αναφέρονται τα έργα *Νόρα* ή *Το Κουκλόσπιτο* του Ίψεν και η κινηματογραφική ταινία του Μπέργκμαν *Σκηές από έναν γάμο* ως μέσα προσέγγισης της θεώρησης του Kegan για τα στάδια συνειδητοποίησης.

Στο 2^ο κεφάλαιο γίνεται ανασκόπηση της γνωστικής θεωρίας της τέχνης, η οποία τονίζει τη σημασία που έχει η διερεύνηση έργων τέχνης με στόχο την ανάπτυξη γνωστικών ικανοτήτων, επικεντρώνοντας στο έργο των S. H. Broudy, H. Gardner, N. Goodman, D. Perkins και R. Silverman, όπως επίσης στις εκπαιδευτικές πρακτικές Visible Thinking και Artful Thinking του Project Zero του Harvard. Σημαντικό στοιχείο του κεφαλαίου

είναι ότι παρουσιάζονται συγκεκριμένα μοντέλα παρατήρησης και επεξεργασίας έργων τέχνης, όπως το μοντέλο Broudy και Silverman (Making an Informed Aesthetic Response), η τεχνική παρατήρησης έργων τέχνης του D. Perkins, τα προγράμματα Ορατή Σκέψη (Visible Thinking) και Καλλιτεχνική Σκέψη (Artful Thinking) του Project Zero. Η αναφορά σε συγκεκριμένα παραδείγματα επεξεργασίας έργων τέχνης, όπως το εικαστικό *Έναστρη Νύχτα* του Vincent van Gogh ως παράδειγμα εφαρμογής της τεχνικής του Perkins, η όπερα του Mozart *Ο Γάμος του Φίγκαρο* ως παράδειγμα ανάπτυξης των μορφών κατανόησης που επισημαίνονται από τον Gardner, αλλά και η μελέτη περίπτωσης που αναφέρεται σε ένα βίντεο με τη ζωή του Χίτλερ στο πλαίσιο του Artful Thinking, κινούν το ενδιαφέρον των αναγνωστών/στριών και βοηθούν στην κατανόηση του θεωρητικού πλαισίου. Ωστόσο, από την αρχή του κεφαλαίου επισημαίνεται από τον συγγραφέα ότι, εκτός από τη συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση αξιοποίησης της τέχνης ως μέσου μάθησης, στη βιβλιογραφία εντοπίζεται και μια δεύτερη θεώρηση, η οποία αναδεικνύει την αξιοποίηση της τέχνης ως μέσου αναθεώρησης περιοριστικών ή καταπιεστικών ιδεών και συμπεριφορών. Παρ' όλα αυτά, ο συγγραφέας εντοπίζει δύο βασικά σημεία σύγκλισης των δύο θεωρήσεων. Το πρώτο είναι η σημασία εμπλοκής των εκπαιδευόμενων σε εξελιγμένες διεργασίες σκέψης και το δεύτερο είναι η σημαντική δυναμική της τέχνης στη διεργασία της μάθησης. Δεν παραλείπει όμως να επισημάνει και μια βασική διαφορά, η οποία έγκειται στο ότι οι θεωρητικοί της Γνωστικής Σχολής της Τέχνης δεν ασχολούνται εις βάθος με το ζήτημα της συνειδητής αμφισβήτησης δυσλειτουργικών αντιλήψεων των εκπαιδευόμενων μέσω της τέχνης. Το ζήτημα αυτό αποτελεί αντικείμενο μελέτης των επόμενων τεσσάρων κεφαλαίων.

Στο 3^ο κεφάλαιο γίνεται εκτενής αναφορά στην *Ποιητική* του Αριστοτέλη. Από την Εισαγωγή του κεφαλαίου επισημαίνεται ότι η *Ποιητική* αποτελεί το πρώτο έργο που ασχολήθηκε αναλυτικά με τη σχέση τέχνης και μάθησης που αποβλέπει στον μετασχηματισμό προβληματικών αντιλήψεων. Εξ αρχής τονίζεται ότι μελετώντας τη σχετική βιβλιογραφία, εντοπίζεται ένα ευρύ φάσμα ερμηνειών του περιεχομένου της *Ποιητικής*, που λειτουργεί το ίδιο ως ένα έργο τέχνης το οποίο επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες χωρίς να μπορεί να συλληφθεί αυθεντικά το πνεύμα του δημιουργού. Ως εκ τούτου, ο συγγραφέας επιχειρεί να προσεγγίσει την *Ποιητική* υπό το πρίσμα του κατά πόσο αυτή μπορεί να συσχετιστεί με τη μάθηση που αποσκοπεί στην αλλαγή αντιλήψεων. Στο κεφάλαιο αυτό, εκτός από το γεγονός ότι παρουσιάζονται βασικές έννοιες και στοιχεία της τραγωδίας, αναδεικνύονται και οι εκλεκτικές συνάψεις της *Ποιητικής* με σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις της μάθησης που αποβλέπουν στον μετασχηματισμό του πλαισίου αναφοράς μας, όπως με τη θεώρηση των Yorks και Kasl σχετικά με τον συγκινησιακό, ορθολογικό και φαντασιακό τρόπο κατανόησης που συνδυάζονται στη χειραφετούσα μάθηση με τη θεώρηση του Kegan, σχετικά με την αυτό-στοχαστική διεργασία ως προϋπόθεση για τη μετάβαση στο ώριμο στάδιο συνειδητοποίησης με τη θεώρηση του Mezirow, σχετικά με τη σημασία του κριτικού στοχασμού ώστε να συντελεστεί η χειραφέτηση, αλλά και με τη θεωρία της μαθησιακής αξιοποίησης των ακραίων συναισθημάτων της Mälkki. Επίσης, επισημαίνονται συγκεκριμένοι λόγοι για τους οποίους το έργο αυτό μπορεί να αναδείξει τη σημασία αξιοποίησης σημαντικών έργων τέχνης στη μαθησιακή διεργασία.

Το 4^ο κεφάλαιο αφιερώνεται στις απόψεις του John Dewey και της Maxine Greene σχετικά με την αξιοποίηση της τέχνης. Στο μέρος που αναφέρεται στις απόψεις του Dewey, αξίζει να σταθούμε στην παρατήρηση του Παρθενώνα προκειμένου να γίνει αντιληπτή η διεργασία άντλησης νοήματος μέσω ενός έργου τέχνης, ένα παράδειγμα που αναφέρει ο Dewey στο έργο του *Η Τέχνη ως Εμπειρία* (1934/1980). Επίσης, στα παραδείγματα έργων τέχνης συγκεκριμένων καλλιτεχνών, τα οποία θεωρεί ο Dewey κατάλληλα να προκαλέσουν σημαντική αισθητική εμπειρία, όπως η *Πέμπτη Συμφωνία* του Beethoven, η *Θεία Κωμωδία* του Dante, ο *Hamlet* και ο *Mackbeth* του Shakespeare, το *Μαγικό Βουνό* του Mann, ο *Μωυσής* του Michelangelo, καθώς και πίνακες των Botticelli, Cézanne, Courbet, Degas, El Greco, Goya, Manet, Matisse, Monet, Rembrandt, Renoir, Titian, και Velázquez. Μέσα από

τα συγκεκριμένα παραδείγματα γίνεται ευκολότερα αντιληπτή από τον αναγνώστη/στρια η θεώρηση του Dewey.

Αναφορικά με τη θεώρηση της Greene, αξίζει να σταθούμε και πάλι στην παρουσίαση συγκεκριμένων παραδειγμάτων αξιοποίησης έργων τέχνης κατά τη μαθησιακή διεργασία, τα οποία αναφέρει η ίδια στο συγγραφικό της έργο ως εναύσματα σκέψης, ενσυναίσθησης και ενεργοποίησης της φαντασίας, όπως η ταινία του Spike Lee *Do the Right Thing*, αλλά και τα μυθιστορήματα των Marqu   (Εκατό χρόνια μοναξιά), Melville (*Moby Dick*), Kundera (*Η αβάσταχτη ελαφρότητα του είναι*), Wolf (*Cassandra*), Camus (*Η Πανούκλα*), Walker (*The Color Purple*), Fitzgerald (*Ο Μεγάλος Gatsby*), Dostoevsky (*Οι αδελφοί Καραμάζωφ*), Twain (*Οι περιπέτειες του Huckleberry Finn*), Morrison (*Αγαπημένη*), πίνακες των Braque, Cézanne, Goya, Hopper, Monet, Picasso, van Gogh και Velázquez, ταινίες των Kurosawa, Lee, Welles, ποίηση των Bishop, Blake, Eliot, Stevens, θεατρικά έργα των Brecht, Ευριπίδη, Shakespeare, και συνθέσεις των Beethoven, Chopin, Mahler, Mozart, Stravinsky.

Στο 5^ο κεφάλαιο αναδεικνύονται οι βασικές ιδέες των στοχαστών της Σχολής της Φρανκφούρτης, αναφορικά με τη χειραφετούσα και χειραγωγούσα τέχνη. Πρώτα γίνεται εστίαση στις απόψεις των Adorno, Horkheimer και Marcuse σχετικά με τη λειτουργία της μαζικής κουλτούρας και των προϊόντων «πολιτιστικής βιομηχανίας». Αξίζει να σταθούμε στην ανάλυση αποσπασμάτων του κινηματογραφικού έργου *Φιλαδέλφεια* από τον συγγραφέα, ως μελέτης περίπτωσης για την προσέγγιση συστατικών στοιχείων της θεώρησης των Adorno και Horkheimer αναφορικά με την εμπορευματοποιημένη τέχνη, δίνοντας στον/στην αναγνώστη/στρια τη δυνατότητα να αναστοχαστεί επ  νω στο συγκεκριμένο ζήτημα, ιδιαίτερα εάν έχει δει την ταινία. Στη συνέχεια του κεφαλαίου παρουσι  ζονται οι θέσεις της Σχολής της Φρανκφούρτης σχετικά με τη χειραφετητική δυναμική που εμπεριέχουν τα σπουδαία έργα τέχνης. Αξιοπρόσεκτο είναι το σημείο του κεφαλαίου στο οποίο ο συγγραφέας επιλέγει να εκφράσει την προσωπική του αντίθεση στην κριτική που έχει ασκηθεί στις απόψεις των Adorno, Horkheimer και Marcuse, καταθέτοντας μια προσωπική του εμπειρία με αναφορά στο θεατρικό έργο *Περιμένοντας τον Γκοντό* του Beckett, έργο στο οποίο αναφέρεται και ο Adorno ως παράδειγμα έργου τέχνης με πολυδιάστατη και ρευστή νοηματική δομή, το οποίο προσφέρεται ως έναυσμα αυτοστοχασμού.

Το 6^ο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στις απόψεις των Freire και Gramsci σχετικά με τον ρ  λο της τέχνης στη μάθηση. Ο συγγραφέας και σε αυτό το κεφάλαιο επιλέγει να προσεγγίσει την εκπαιδευτική πρακτική του Freire μέσα από συγκεκριμένο παράδειγμα, που αναφέρεται στον *Κ  κλο της Κουλτούρας*, παρουσι  ζοντας και τρία σκίτσα που χρησιμοποιούσε ο ίδιος ο Freire. Στο ίδιο πλαίσιο, παρουσι  ζονται οι απόψεις του Gramsci σχετικά με την τριμερή κατηγοριοποίηση των δημοφιλών έργων τέχνης. Στην τρίτη κατηγορία αναφέρονται παραδείγματα έργων τέχνης που, σύμφωνα με τον Gramsci, προσφέρουν εναύσματα για χειραφετούσα μάθηση, όπως η *Θεία Κωμωδία* του Dante, έργα του Goldoni, του Shakespeare, του Zola, αρχαίες ελληνικές τραγωδίες, έργα του Pirandello, η *Ν  ρα ή το Κουκλόσπιτο* του Ίψεν.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου ολοκληρώνεται με το 7^ο κεφάλαιο, όπου παρουσι  ζονται εναλλακτικές προσεγγίσεις σχετικά με τον τρόπο που μπορεί η μάθηση μέσω της τέχνης να συμβ  λει στην αλλαγή του τρόπου που κατανοούμε την πραγματικότητα, με αναφορές στη Μουσειακή Εκπαίδευση, στις Πολιτισμικές Σπουδές, στον Κριτικό Γραμματισμό, καθώς και στην Κριτική Παιδαγωγική, με εκτενέστερη αναφορά στη θεώρηση του Giroux για τις δημοφιλείς κινηματογραφικές ταινίες, μέσω του σχολιασμού που κάνει ο ίδιος στην ταινία *Pretty Woman*. Σε ό,τι αφορά στη Μουσειακή Εκπαίδευση, ο συγγραφέας παραθέτει παραδείγματα εμπειρικών μελετών που διεξήχθησαν σε μουσεία σχετικά με τις απόψεις των επισκεπτών για τα εκτιθέμενα έργα τέχνης, αλλά και μουσειακών εκθέσεων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων μουσείων, τα οποία διευκολύνουν τον/την

αναγνώστη/στρια να παρακολουθήσει την πορεία εξέλιξης των μουσείων τέχνης από χώρους απλής φιλοξενίας έργων, σε χώρους που μπορεί να συμβάλλουν στην κοινωνική κριτική, τη ριζοσπαστική εκπαίδευση ενηλίκων και την κοινωνική αλλαγή. Τέλος, παρουσιάζεται, ως μια ακόμα μελέτη περίπτωσης έργου της πολιτιστικής βιομηχανίας, η ταινία *Sex and the City*, μέσω της οποίας ο συγγραφέας καταθέτει την προσωπική του άποψη σχετικά με τα προβλήματα που μπορεί να εγείρει η αξιοποίησή της σε μαθησιακές διεργασίες.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου είναι αφιερωμένο στην παρουσίαση της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική Εμπειρία».

Στο 8^ο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα θεωρητικά θεμέλια και οι βασικές αρχές της μεθόδου. Αξίζει να σταθούμε στο γεγονός ότι η μέθοδος αυτή μπορεί να αξιοποιηθεί τόσο στην εκπαίδευση ενηλίκων όσο και στην τυπική εκπαίδευση, σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα και από ευρύ φάσμα εκπαιδευτών/τριών και εκπαιδευτικών, υπό συγκεκριμένες όμως προϋποθέσεις οι οποίες επισημαίνονται ρητά.

Το 9^ο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην αναλυτική περιγραφή των επτά σταδίων της μεθόδου, όπου για κάθε στάδιο γίνεται σύνδεση με το σχετικό θεωρητικό πλαίσιο. Το παράδειγμα εφαρμογής των σταδίων της μεθόδου σε πραγματικές εκπαιδευτικές συνθήκες, όπως παρατίθεται, υποκινεί το ενδιαφέρον των αναγνωστών/στριών και δίνει ιδιαίτερη ζωντάνια στο κείμενο. Επίσης, διαβάζοντας το συγκεκριμένο κεφάλαιο οι αναγνώστες/στριες έχουν την αίσθηση ότι συνομιλούν με τον ίδιο τον συγγραφέα, καθώς τίθενται συγκεκριμένα ερωτήματα που απασχολούν τους/τις εκπαιδευτές/τριες και εκπαιδευτικούς, ιδιαίτερα όταν επιχειρούν να εφαρμόσουν τη μέθοδο για πρώτη φορά, και δίνονται ανάλογες απαντήσεις.

Στο 10^ο κεφάλαιο παρουσιάζονται τρία παραδείγματα εφαρμογής της μεθόδου σε διαφορετικά εκπαιδευτικά πλαίσια: σε φυλακές, σε Δημοτικό σχολείο και σε Τμήμα Νηπιαγωγών σε ΑΕΙ. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για εκπαιδευτές και εκπαιδευτικούς οι οποίοι προτίθενται να εφαρμόσουν τη μέθοδο, καθώς πέρα από το προφανές – την αναλυτική παρουσίαση των σταδίων της μεθόδου σε πραγματικές συνθήκες εκπαίδευσης – αναδεικνύονται οι δυσκολίες που ενδέχεται να αναδυθούν κατά την εφαρμογή της, όπως οι αντιστάσεις των εκπαιδευόμενων ή τα διλήμματα που καλείται να αντιμετωπίσει ο/η εκπαιδευτής/τρια ή εκπαιδευτικός κατά την εφαρμογή των σταδίων.

Το 11^ο κεφάλαιο αναδεικνύει τα βασικά συμπεράσματα που έχουν εξαχθεί από την εφαρμογή της μεθόδου σε πραγματικές συνθήκες εκπαίδευσης, ενώ περιλαμβάνονται και ορισμένες προτάσεις για την περαιτέρω εφαρμογή της μεθόδου τόσο από μεμονωμένους εκπαιδευτές/εκπαιδευτικούς όσο και από εκπαιδευτικούς οργανισμούς.

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με τις συμπερασματικές σκέψεις του συγγραφέα και με ένα ιδιαίτερα χρήσιμο παράρτημα με προτάσεις αξιοποίησης λογοτεχνικών, κινηματογραφικών και μουσικών έργων στο πλαίσιο της μεθόδου. Οι προτάσεις αυτές συνοδεύονται από συγκεκριμένα παραδείγματα επεξεργασίας έργων τέχνης.

Συνοψίζοντας, το βιβλίο *Η Δύναμη της Τέχνης στη Μάθηση* αναδεικνύει την πολύτιμη συνεισφορά της αξιοποίησης της τέχνης για μαθησιακούς σκοπούς, δίνοντας πληθώρα παραδειγμάτων πρακτικών εφαρμογών σε εκπαιδευτικούς χώρους, σε ομάδες, σε άτομα, σε κοινότητες, και περιγράφοντας αναλυτικά μια διδακτική μέθοδο που στοχεύει στην κριτική επαναξιολόγηση κοινωνικών, ηθικών, φιλοσοφικών και άλλων εδραιωμένων πεποιθήσεων των εκπαιδευόμενων. Δεδομένου ότι στη σχετική διεθνή βιβλιογραφία εντοπίζονται ελάχιστα παρεμφερή παραδείγματα διδακτικών μεθόδων αξιοποίησης της αισθητικής εμπειρίας (Kokkos & Fleming, 2024), αλλά και του ότι στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα η διδακτική αξιοποίηση της τέχνης και η λειτουργική

ενσωμάτωσή της στο σχολικό σύστημα αποτελεί ακόμα ζητούμενο (Κόκκος κ.ά., 2024), το βιβλίο αυτό μπορεί να αποτελέσει μια πυξίδα για όσους και όσες ενδιαφέρονται να εμβαθύνουν στο κατά πόσο η αξιοποίηση της τέχνης στην εκπαίδευση έχει τη δύναμη να συνεισφέρει στη μάθηση με στόχο την αλλαγή.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Dewey, J. (1934/1980). *Art as Experience*. The Penguin Group.
- King, P.M., & Kitchener, K.S. (2004). Reflective Judgment: Theory and Research on the Development of Epistemic Assumptions Through Adulthood. *Educational Psychologist*, 39(1), 5-18.
- Kokkos, A., & Fleming, T. (2024). Toward a Pedagogy of Critical and Social Imagination: The Arts in Adult Education. *Journal of Transformative Education*, 22(4) 397–414.
- Κόκκος, Α., Κωσταρά, Ε., Μέγα, Γ., Παπαδοπούλου, Μ., Ράικου, Α., Χρήστου, Μ. (2024). *Η Τέχνη στο Σχολείο*. διαΝΕΟσις.